

جایگاه مشارکت مردم در پیشگیری اجتماعی از جرائم مواد مخدر

فربیا شایگان^۱، سمیه اصغرزاده^۲

تاریخ دریافت: ۱۳۹۴/۰۴/۰۲ تاریخ پذیرش: ۱۳۹۴/۰۵/۲۴

چکیده

مواد مخدر یکی از بلاهای عصر حاضر بوده و به عنوان یکی از بحران‌های قرن بیست و یکم معرفی شده است. پیشگیری از ابتلا به این معضل خانمان‌سوز بهترین راه حفظ سلامت جامعه و ایجاد امنیت اجتماعی است. مشارکت یا همیاری مردم در پیشگیری از وقوع اعتیاد به عنوان پیشگیری اجتماعی، بهترین نوع پیشگیری است که مقاله حاضر با هدف بررسی چگونگی مشارکت مردم در امر پیشگیری از مواد مخدر و شیوه‌های جلب مشارکت آنان و شناخت موانع در این زمینه تدوین شد. روش تحقیق حاضر، تحلیلی - توصیفی و با استفاده از تحقیقات، کتب، اسناد و منابع کتابخانه‌ای مرتبط تدوین شده است. مردم از راه‌های مختلفی همچون حضور پررنگ در نهاد خانواده، تربیت و کنترل فرزندان، اطلاع‌رسانی به نیروهای دولتی و تشکیل گروه‌های خودجوش مبارزه با مواد اعتیادآور می‌توانند به پیشگیری اجتماعی از مواد مخدر کمک کنند. مشارکت مردم در امر پیشگیری متناسب با مقدرات هر جامعه متفاوت خواهد بود، تأثیر امکاناتی چون اعلام شماره تلفن‌های مشخص، اختصاص پایگاه‌های اطلاع‌رسانی، اعلام شماره‌های پیام‌گیر و یا پیامک‌گیر، اختصاص ایمیل و اعلام صندوق پستی و به‌خصوص اهمیت دادن مسئولین به گزارش‌های مردمی و واکنش سریع و به‌موقع به گزارشات، برای مشارکت بیشتر مردم در امر پیشگیری مورد توجه است.

واژگان کلیدی: پیشگیری اجتماعی، مواد مخدر، مشارکت مردم، موانع مشارکت، عوامل مشارکت

۱. نویسنده مسئول: دانشیار گروه علوم اجتماعی دانشگاه علوم انتظامی امین. پست الکترونیک: f_shaygan@yahoo.com

۲. کارشناس ارشد حقوق جزا و جرم‌شناسی دانشگاه تهران

مقدمه

عادت به استفاده از مواد مخدر و روان گردان، یکی از شایع ترین آسیب های اجتماعی جهان معاصر و از جمله ایران است، به گونه ای که اگر ادعا شود اعتیاد به مواد مخدر یکی از بحران های اصلی دنیای کنونی است و به صورت یک معضل جهانی روز در آمده، اغراقی صورت نگرفته است. مسئله به قدری واضح است که همه مسئولان و متخصصان مبارزه با اعتیاد بر این ادعا توافق دارند.

مصرف مواد مخدر با توجه به آمار و ارقام موجود، به ویژه از سوی نسل جوان، به حدی است که شنیدن آن برای هر انسان منصف و با وجدانی دردناک و آزاردهنده است. بی اعتنابودن نسبت به این معضل اجتماعی، به یقین آسیب های جبران ناپذیر و پیامدهای ویران گری برای خانواده ها، کشورها و جامعه جهانی به دنبال خواهد داشت.

بشریت در آستانه قرن بیست و یکم با چهار بحران فقر، مشکلات زیست محیطی، تهدیدات اتمی و بحث مواد مخدر و روان گردان ها مواجه است (صرامی، ۱۳۸۹).

امروزه مواد مخدر و جرائم مرتبط با آن تا حدی مورد اهمیت جهانی قرار گرفته که از آن به عنوان جرائم سازمان یافته نام برده می شود و تمامی کشورهای جهان با برنامه های متنوع در صدد کنترل، پیشگیری و مقابله با این پدیده هستند و اقدامات مختلفی به منظور نیل به این اهداف انجام می دهند.

دو پاسخ متفاوت در برابر جرم و ناامنی و سایر تهدیدات علیه امنیت انسانی وجود دارد. راهکار اول واکنش و سرکوب و راهکار دوم پیشگیری است. اما تجربیات متعدد بشری و آمارها و مستندات موجود بالاتر بودن اثربخشی پیشگیری را در مقایسه با سرکوبی نشان می دهد. پیشگیری نیاز به عزم ملی و حرکت جمعی دارد. اصولاً کارهای بزرگ نیاز به همکاری تمام اقشار جامعه دارد و برای پیشگیری هم باید همه مردم کمک کنند. در این زمینه اگرچه برخی از مردم در قالب تشکل های مردمی و سازمان های مردم نهاد فعالیت خوب و چشمگیری دارند؛ ولی مشارکت عده کمی، آنهم فقط کسانی که سازمان یافته اند، کافی نیست، بلکه امر مهم تر و دشوارتر چگونگی جلب مشارکت و همکاری همه یا بیشتر مردم و به نوعی پیشگیری اجتماعی است.

در این زمینه اگرچه دست‌اندرکاران امور فرهنگی، اجتماعی و اجرایی می‌توانند به ارائه راهکارها و پیشنهادهایی در زمینه جلب مشارکت مردمی بپردازند، ولی خود مردم شاید بهتر از همه بتوانند نحوه همکاری و آمادگی مشارکت خود را اعلام کنند. آنها می‌توانند نظر دهند که از چه طریق و به چه روش‌هایی می‌توانند به پیشگیری از رواج مصرف مواد مخدر کمک و یاری کنند. ولی مسئله‌ای که وجود دارد شناخت ناکافی این نظرات و پیشنهادهای برای استفاده از آنها است که مقاله حاضر با هدف شناخت این موضوع یعنی نظرات و پیشنهادهای خود مردم برای مشارکت در پیشگیری از مصرف مواد مخدر در پی پاسخگویی به این مسئله است که نحوه مشارکت مردم در امر پیشگیری از مصرف مواد مخدر چگونه است و موانع مشارکت مردمی در این امر کدام است و مردم در این امر چه اقداماتی می‌توانند انجام دهند؟ به‌طورقطع نتایج این مقاله می‌تواند به مسئولین مبارزه با مواد مخدر کمک کند تا با فراهم کردن شرایط و بسترهای مشارکت مردمی در این امر مهم و برداشتن موانع موجود در این زمینه از این ظرفیت وسیع مردمی که همراه با انگیزه قوی است (زیرا همه مردم نگران ابتلای عزیزان خود به این بلای خانمان‌سوز هستند و زمانی که بدانند می‌توانند کاری در پیشگیری انجام دهند از آن استقبال می‌کنند) می‌توانند بهره‌برداری کرده و در امر مبارزه با مواد مخدر موفق‌تر عمل کنند زیرا مرتفع کردن مشکلات بزرگی چون رواج مصرف مواد مخدر، نیاز به عزم ملی و مشارکت و حمایت حداکثری دارد. در این تحقیق از منابع لاتین و فارسی موجود استفاده شده و با استفاده از ابزارهای اسنادی و کتابخانه‌ای مطالب مرتبط اعم از کتاب و تحقیق و پایان‌نامه، مورد مطالعه، جمع‌بندی، تحلیل و توصیف محتوایی قرار گرفته است تا به این وسیله الگوسازی مناسبی برای استفاده از مشارکت مردمی در پیشگیری اجتماعی از مصرف مواد مخدر در کشور ایران ارائه شود.

مبانی نظری

اعتیاد یک بیماری است که در آن بیمار رفتاری که عوارض بدی دارد را مداوم تکرار می‌کند. این بیماری با ایجاد اختلال در کنترل بر سیستم رفتار پاداش، باعث تکرار آن رفتار می‌شود (رابرت^۱، ۲۰۱۳).

بیماری اعتیاد مدارهای عصبی مربوط به نظام پاداش، انگیزش و حافظه را در مغز دچار اختلال کرده و اختلال در این سیستم‌ها باعث بروز عوارض زیست‌شناسی، جسمی، اجتماعی و روحی می‌شود.

بررسی اعتیاد به‌عنوان عارضه‌ای روانی، اجتماعی و اقتصادی از دیدگاه علوم پزشکی، روان‌شناسی و جامعه‌شناسی و همین‌طور از دیدگاه‌های فلسفه، قانون، اخلاق و مذهب صورت می‌گیرد. از سال ۱۹۶۴ میلادی، سازمان بهداشت جهانی استفاده از عبارت «وابستگی دارویی یا وابستگی به دارو» را به‌جای اصطلاح اعتیاد توصیه کرده است. آنچه در این مقاله مورد نظر است اعتیاد به مواد مخدر است، سازمان بهداشت جهانی معتقد است هر ماده‌ای که پس از وارد شدن به بدن بتواند بر یک یا چند عملکرد مغز تأثیر بگذارد، مخدر است. این تعریف مخدرهایی نظیر توتون و مشروبات الکلی و مخدرهای دیگر مانند هروئین و ال.اس.دی^۱ را نیز در بر می‌گیرد. ضمن اینکه در این تعریف، استفاده‌کنندگان مواد مخدر بیمار تلقی می‌شوند (رخشانی، ۱۳۹۲). البته برخی نیز اعتیاد را نتیجه بیماری‌هایی مانند اختلال‌های روانپزشکی (شایع‌ترین آنها عبارتند از: افسردگی اساسی، اختلال شخصیت ضد اجتماعی، فوبی، دیس‌تایمی، اختلال وسواسی جبری، اختلال پانیک، مانیا و اسکیزوفرنی) می‌دانند (رحیمی موقر، ۱۳۸۶)؛ قانون‌گذار نیز در اصلاح قانون مبارزه با مواد مخدر همین رویکرد را پذیرفته و از اعتیاد جرم‌زدایی کرده است.

اعتیاد منجر به انحرافات فراوانی در جامعه می‌شود، فرد معتاد ممکن است خانواده‌اش را به جرم و انحراف سوق دهد و برای خود و خانواده‌اش هزینه‌های فراوان مادی، اجتماعی و حیثیتی به بار آورد. همچنین اعتیاد تغییرات روانی در فرد به‌وجود آورده و وی را دچار حالت آنومیک نموده و از مشارکت اجتماعی باز می‌دارد؛ از طرفی خرید و فروش مواد در جامعه نیز نوعی انحراف اجتماعی و اقتصادی محسوب می‌شود. بنابراین می‌توان این پدیده را نوعی مسئله اجتماعی در نظر گرفت که بهترین راه مقابله با آن پیشگیری است.

پیشگیری از نظر لغوی به دو مفهوم توجه دارد: جلوگیری را گرفتن و هشدار در

مورد وقوع چیزی دادن. از نظر علمی و اصطلاحی مفهوم پیشگیری به مفاهیم مختلفی تعلق دارد یعنی ترکیبی از نظریه و تجربه. در ابتدا پیشگیری به صورت نظری مطرح می‌شود؛ پیشنهادهایی در زمینه دفاع جمعی در مقابل بزهکاری پیشنهاد می‌کند؛ پاره‌ای از این نظریات کم‌وبیش به اجرا درآمده و تجربه می‌شوند. به دنبال این تجربه، ارزیابی این تجربیات مطرح می‌شود و به دنبال ارزیابی، امکان اصلاح و جرح و تعدیل نظریه فراهم می‌شود (نجفی ابرندآبادی، ۱۳۸۵).

پیشگیری را براساس معیارهای مختلف به شش دسته تقسیم‌بندی می‌کنند:

الف. پیشگیری براساس معیار سن؛

ب. پیشگیری عام و خاص؛

ج. پیشگیری فعال و پیشگیری انفعالی؛

د. پیشگیری براساس الگوی پزشکی؛

ه. پیشگیری اجتماعی و وضعی؛

و. پیشگیری دفاعی و پیشگیری آزادی‌بخش (همان).

با توجه به موضوع تحقیق، از بین تقسیم‌بندی‌های یادشده، پیشگیری اجتماعی و تقسیمات آن بیشتر توضیح داده می‌شود:

تعاریف متعددی از پیشگیری اجتماعی از جرم ارائه شده است. مرکز بین‌المللی پیشگیری از جرم، پیشگیری اجتماعی از جرم را به این نحو تعریف کرده است: «هر چیزی که بزهکاری، خشونت و ناامنی را از طریق هدف‌گیری موفقیت‌آمیز علل شناخته‌شده جرم (از طریق علمی) کاهش دهد» (پالمری^۱، ۲۰۰۱). کمیسیون قضایی و حقوقی مجلس شورای اسلامی نیز پیشگیری اجتماعی را چنین تعریف کرده است: «پیشگیری اجتماعی عبارت است از تدابیر و روش‌های آموزشی، فرهنگی، اقتصادی و اجتماعی دولت، نهادها و سازمان‌های غیردولتی و مردمی در زمینه سالم سازی محیط اجتماعی و محیط فیزیکی برای حذف یا کاهش عوامل اجتماعی وقوع جرم» (محمدنسل، ۱۳۸۷).

پیشگیری اجتماعی، ایجاد تغییرات و اصلاحات فردی و محیطی است که منجر به اصلاح جامعه و فرد و منجر به جلوگیری از جرم به صورت پایدار و همیشگی می‌شود. این یک واقعیت است که بزهکاری تابع تحول جامعه است. از این رو مشاهده می‌شود، در جوامع روستایی که نظارت و کنترل اجتماعی قوی‌تر است، بزهکاری نیز به همان اندازه ضعیف‌تر است. زیرا در این اجتماعات پایه‌های دین و پایبندی به ارزش‌های اخلاقی قوی‌تر است. اما در جوامع شهری افزایش نابرابری‌ها، انواع نابسامانی‌های اجتماعی و اقتصادی، بیکاری، حاشیه‌نشینی بخشی از مردم، فقدان امنیت مالی و حقوقی، تورم، دسترسی نداشتن به امکانات مساوی برای استفاده از فرصت‌های آموزشی، بهداشتی، رفاهی و تفریحی، زمینه مساعد برای ارتکاب جرم و گسترش فعالیت‌های بزهکارانه‌ی پراکنده یا سازمان‌یافته را هموار می‌سازد.

برای پیشبرد پیشگیری اجتماعی از بزهکاری، با توجه به یک یا چند هدف معین (مثلاً کاهش تکرار جرم یا سازگارساختن اجتماعی محکوم) باید کارایی هر تدبیر مورد بررسی قرار گیرد، تا با حداقل هزینه، بهترین نتایج به دست آید (معظمی، ۱۳۸۲). باید با تعیین چارچوب این پیشگیری همه شهروندان در پیشگیری از جرم سهیم شوند. یعنی بدون آگاهی مردم از اهداف پیشگیری اجتماعی و بدون مشارکت مردمی، پیشگیری اجتماعی عملی نمی‌شود.

در نظریه‌های جامعه‌شناختی، محیط اجتماعی علت اصلی رفتار مجرمانه است و جامعه‌شناسان لازمه کاهش میزان جرم را تغییر شرایط اجتماعی - اقتصادی می‌دانند که افراد را به سوی ارتکاب رفتارهای مجرمانه سوق می‌دهد. افرادی که در رفتارهای جرمی درگیر می‌شوند، راه‌های رایج و مرسوم و ارزش‌های حاکم را پاسخ‌گوی نیازهای خود نمی‌دانند و از این رو به راه‌های غیرمتعارف کشیده می‌شوند. مطابق این دیدگاه، آن دسته از برنامه‌های اجتماعی که بتوانند شرایط اجتماعی و فرهنگی را که منجر به رفتار مجرمانه می‌شود عوض کنند، بهترین راه حل هستند (صادقی و کریمی، ۱۳۸۸).

به عبارت دیگر، رویکردهای جامعه‌شناختی به پیشگیری از جرم، راه حل بزهکاری را نه

در اصلاح یا مدیریت رفتار مجرمان، بلکه در ایجاد دگرگونی‌های نهادی و مداخله مؤثر در متغیرهای اجتماعی و اقتصادی تأثیرگذار بر جرم جستجو می‌کنند. در این دیدگاه، سیاست‌های پیشگیری از جرم، به جای سازوکارهای نظارتی و کنترلی نسبت به گروه‌های در معرض خطر ارتکاب جرم، به سوی راهبردهای حمایتی و توسعه‌ای مربوط به حوزه اشتغال، آموزش، مسکن، بهداشت، خانواده و مدیریت شهری نشانه می‌روند. الگوهای جامعه‌شناختی همچنین با تقویت سرمایه اجتماعی و ایجاد هویت محله‌ای، برنامه‌های پیشگیری از جرم را در درون خود اجتماع و از طریق ایجاد تعادل و توازن میان حقوق و تعهدات اجتماعی دنبال می‌کنند. در نگاه بوردیو^۱، ویژگی تمرکز بر سرمایه اجتماعی و پیامدهای مثبت جامعه‌پذیری از ویژگی‌هایی است که باعث توجه به سرمایه اجتماعی شده است. بوردیو جامعه‌پذیری را ملازم همیشگی سرمایه اجتماعی و بازتولید آن در اجتماع در نظر می‌گیرد و آن را زنجیره پیوسته‌ای از مبادلات توصیف می‌کند که در قالب آن شناخت به صورت پایان‌ناپذیری تصدیق و بازتصدیق می‌شود (تقی‌لو، ۱۳۸۵).

۷۵

به هر حال برخی محققان معتقدند که سرمایه اجتماعی می‌تواند در مرحله‌ای زودتر پا به عرصه گذارد و اعتماد و اعتبار لازم را در اختیار افراد قرار دهد. برای مثال با منع نوجوانان از تشکیل گروه‌های خطرناک خیابانی یا مصرف مواد مخدر، می‌توان مانع خروج آنها از حوزه رفتارهای قابل قبول شد. انعطاف‌پذیری رویکردهای اجتماع‌محور این امکان را فراهم می‌آورد تا براساس قاعده «مشکلات محلی - راه حل‌های محلی»، مجموعه‌ای از راهبردهای همه‌جانبه، به‌طور هم‌زمان برای پیشگیری و کنترل بزهکاری و انحراف به کار گرفته شوند. فقدان سرمایه اجتماعی موجب عدم مشارکت اجتماعی و زندگی انجمنی و مناسب می‌شود که به دنبال آن در مقیاس فردی، بستری برای ورود به عرصه ناهنجاری‌های اجتماعی و جرم می‌شود. سرمایه اجتماعی به واسطه کارکرد کنترلی، جامعه‌پذیری، مشارکتی و پیوستگی اجتماعی در جلوگیری از ارتکاب به جرم تأثیرگذاری خود را نشان می‌دهد (غفاری، ۱۳۸۸).

با این حال، با تغییر رویکرد دولت‌ها از الگوی دولت‌های رفاه به الگوی اقتصاد بازار آزاد در چند دهه اخیر، رهیافت‌های جامعه‌شناختی به پیشگیری از جرم، در میان نهادهای کنترل جرم از حمایت کمتری برخوردار است. مخالفان، برنامه‌های اجتماعی پیشگیری را پرهزینه، سنجش‌ناپذیر و مبهم می‌دانند و بر این باورند که این روش در دستیابی به نتایج مورد انتظار ناکام بوده است (نجفی ابرندآبادی، ۱۳۸۲).

از آنجا که موضوع تحقیق حاضر مشارکت مردمی در پیشگیری از اعتیاد است؛ بنابراین بخشی از تحقیق حاضر به مباحث نظری مشارکت و ابعاد و انواع آن پرداخته و سپس بحث مشارکت مردمی در امر پیشگیری از اعتیاد مطرح می‌شود.

مشارکت یا همیاری بنا به ماهیت، مفهومی اجتماعی است. زیرا برای وقوع آن وجود افراد ضرورت دارد و از این رو بر نوعی رابطه اجتماعی نظارت می‌کند. در حقیقت بیشتر فعالیت‌های جمعی از هر نوع و برای هر هدفی، در برگیرنده نوعی مشارکت است. مفهوم مشارکت به دلیل اهمیت خاصش در زندگی اجتماعی به مهم‌ترین مفهوم جامعه‌شناسی موصوف بوده و همواره در کنار خود، الزاماتی چون وفاق و همبستگی اجتماعی را می‌یابد. علاوه بر این با شکل‌گیری مشارکت، قواعدی بر مناسبات و روابط اجتماعی میان اعضای گروه حاکم می‌شود که سبب بروز کیفیتی از رفتار جمعی است (جورابلو، ۱۳۸۴). مشارکت اجتماعی یکی از انواع مهم مشارکت محسوب می‌شود. اصطلاح مشارکت را بیرو^۱ در فرهنگ علوم اجتماعی از دیدگاه‌های مختلف توصیف کرده است: مشارکت کردن به معنی سهمی در چیزی یافتن و از آن سود بردن و یا در گروهی شرکت جستن و بنابراین با آن همکاری داشتن است (بیرو، ۱۳۶۶). به همین جهت از دیدگاه جامعه‌شناسی، باید بین مشارکت به عنوان حالت یا وضع - امر شرکت کردن- و مشارکت به عنوان عمل و تعهد - عمل مشارکت- تمیز قائل شد. مشارکت در معنای اول از تعلق به گروهی خاص و داشتن سهمی در هستی آن خبر می‌دهد و در معنای دوم شرکت فعالانه در گروه و فعالیت‌های انجام شده را مدنظر دارد (جورابلو، ۱۳۸۴).

مشارکت اجتماعی در معنای وسیع کلمه در برگیرنده انواع کنش‌های فردی و گروهی به‌منظور دخالت در تعیین سرنوشت خود و جامعه و تأثیر نمان بر فرایندهای تصمیم‌گیری درباره امور عمومی است (همان). مشارکت اجتماعی روندی جاری و پویاست که به مواردی مانند مشارکت ساکنان محله، مدارس، اماکن مذهبی، کسبه، سازمان‌های اجتماعی، مأموران منتخب و ادارات دولتی با پلیس برای حل مسائل مهم و سرنوشت‌ساز، اطلاق می‌شود. مشارکت اجتماعی از طریق کارکردهای زیر، سرمایه اجتماعی را افزایش داده و تحکیم و انسجام اجتماعی را تضمین و همکاری در امور پیشگیری از مصرف مواد مخدر را تسهیل می‌کند:

- تقویت احساس عضویت در جمع و درک هویت جمعی؛
- تقویت احساس اشتراک در ارزش‌ها، هنجارها و یگانگی فرد با دیگران؛
- تقویت اهداف جمعی و ایجاد احساس مسئولیت در تأمین مصالح و منافع مشترک؛
- تقویت روحیه تعاون و همیاری اجتماعی در سطح جامعه؛
- تقویت و آگاهی و حساسیت نسبت به مسائل و رخدادهای اجتماعی و تمایل به تأثیرگذاری بر آنها؛

- تقویت احساس اطمینان و اعتماد اجتماعی در سطح جامعه؛
- توزیع عادلانه قدرت، اطلاعات، فرصت‌ها، منزلت‌ها و مسئولیت در جامعه؛
- تقویت و توسعه نهادهای مشارکتی و کاهش میزان تصدی‌گری دولت؛
- توسعه اقتدار ملی از طریق تقویت انسجام اجتماعی (بیات و شرافتی‌پور، ۱۳۸۷).

اولین و قطعی‌ترین اثر فراگیر مشارکت‌های اجتماعی، عنصر دلگرمی است. آنگاه که یک چالش اجتماعی در اولین گام به بحث عمومی گذاشته می‌شود و از بستر یک توجه عمومی، عصاره‌های خرد جمعی بروز می‌یابد و بعد در صحنه عمل، رویکرد عملیاتی کلی و مشارکت‌پذیرانه را سامان می‌بخشد. در حقیقت کلیه گروه‌های اجتماعی و لایه‌های متشکل آن‌ها را نسبت به سایر گروه‌های درگیر با مسئله، مدیریت کلان کشور و کل جامعه وارد هم‌گرایی و همبستگی مثبتی می‌کند که انرژی و منبع ذخیره تحرکات بعدی

محسوب می‌شود. تحرکاتی که اساس یک تحول خوش‌بینانه، امیدبخش، روشن‌گرانه و دلگرم‌کننده را نسبت به آینده شکل می‌دهد.

از دیگر نتایج بنیادین مشارکت اجتماعی، بروز خلاقیت‌هاست. با استقرار روش‌های مبتنی بر شرکت‌پذیری و دلگرمی ناشی از آن، هر گروه و لایه‌های اجتماعی و حتی تک‌تک واحدهای فردی در این لایه‌ها به واسطه حس مالکانه‌ای که نسبت به فرآورده مشارکت یافته‌اند و نتایج حاصله از آن را پس از تحرکات خود می‌بینند، سعی خواهند داشت کلیه قابلیت‌ها و خلاقیت‌های خود را نمایان سازند تا از این رهگذر جایگاهی را که در نقشه مهندسی اجتماعی یافته‌اند، ارتقاء بخشند. از دستاوردهای دیگر مشارکت‌های اجتماعی، پذیرش مسئولیت و احساس ناشی از آن است که یکی از شاخص‌های سلامت روانی جامعه به‌شمار می‌آید. مسئولیت‌پذیری به تک‌تک انسان‌ها و به واحدهای خرد و کلان اجتماعی این امکان و قابلیت را می‌دهد که دور از هرگونه کج‌اندیشی و بی‌مسئولیتی، اقتضا زمان و مکان خویش را درک کرده، ضرورت‌های اساسی پیرامون را برای خود تفهیم و حلاجی کنند و نمودهای ناشی از درک این ضرورت‌ها را در صحنه عمل نشان دهند.

براساس آنچه ذکر شد و با مراجعه به تحقیقات مرتبط، می‌توان چنین بیان کرد که سازماندهی فعلی مدیریت پیشگیری از مصرف مواد مخدر، تقریباً در یک بستر فکری کاملاً رسمی و دولتی صورت گرفته است. به‌گونه‌ای که کمتر نهادی جایگاهی را برای مشارکت مردم به‌ویژه سازمان‌های غیردولتی و به‌طور کلی جامعه مدنی در نظر گرفته است. نتایج مطالعات انجام شده حاکی از آن است که امروزه در کنار پاسخ‌ها و واکنش‌های رسمی علیه مجرمیت، نهادهای مدنی و تشکل‌ها و انجمن‌های مردمی نیز عموماً فعالانه در امر تدوین، سازماندهی و اجرای برنامه‌های پیشگیری سهیم می‌شوند. به دیگر سخن، میزان موفقیت نهادهای مسئول پیشگیری از جرم منوط به این است که این نهادها تا چه اندازه زمینه‌ها و بسترهای لازم را برای حضور و مشارکت مردم و سازمان‌های غیردولتی فراهم کرده و آموزش‌های لازم را برای آنها در خصوص چگونگی مشارکت‌شان در اجرای طرح‌ها و برنامه‌های پیشگیری ارائه می‌کنند.

همان‌طور که در رویکرد جهانی نیز از دهه ۱۹۸۰ میلادی به این طرف، مقام‌های دولتی یعنی مسئولان قضایی و مدیران زندان‌ها به تدریج به این نتیجه رسیدند که کنترل جرم و تامین امنیت فراتر از توان و اراده آنان است؛ زیرا، از یک‌سو ظرفیت و توانایی نظم رسمی عدالت کیفری برای تامین نظم و امنیت بسیار محدود و از سوی دیگر، سازوکارهای متعددی در زمینه کنترل جرم در جامعه وجود دارد که بیرون از قلمرو دولت بوده و مستقل از سیاست‌ها و برنامه‌های دولت عمل می‌کند. بر این اساس، طی ۳۰ سال اخیر سازماندهی مراکز غیردولتی و مردم در اولویت سیاست جنایی بیشتر کشورهای پیشرفته قرار گرفته است (فرجی‌ها، ۱۳۸۵) اما هنوز مشخص نشده است که جامعه مدنی - سازمان‌های غیردولتی، اتحادیه‌ها و انجمن‌های علمی و صنفی، دانشگاه‌ها و بنیادهای خیریه و امثال آن چگونه می‌توانند با کمک دولت در سطح محله‌ها، شهرها و استان‌ها در پیشگیری از جرم، مشارکت کنند؟ همچنین، در این زمینه هنوز ظرفیت و قابلیت‌های نهفته در نهادهای مدنی و تشکل‌های مردمی در ایران شناسایی نشده است. برای نمونه، وجود حدود سه هزار هیئت مذهبی فعال در شهر تهران که به نوعی همه شهر تهران را پوشش می‌دهند، در صورت برنامه‌ریزی و هدایت هدفمند می‌تواند نقش درخور توجهی در اجرای برخی برنامه‌های پیشگیری از اعتیاد داشته باشند.

به‌رحال مردم به شیوه‌های مختلفی می‌توانند در پیشگیری از مواد مخدر مشارکت داشته باشند که از جمله آنها عبارتند از:

- مشارکت خودجوش برای پیشگیری از تولید، توزیع و مصرف مواد مخدر؛
- ارتباط با مراکز پلیس (۱۱۰ و ...) و اطلاع‌رسانی موارد مشاهده شده در ارتباط با مواد مخدر؛
- تماس با واحد اطلاعات و مواد مخدر کلانتری و ارائه اطلاعات قاچاق یا توزیع مواد مخدر ساکنان محل به پلیس؛
- کمک به نیروی انتظامی و دادگستری در کشف شبکه‌های توزیع مواد و موقعیت مجرمان؛

- تشکیل گروه‌های خودجوش مردمی در مبارزه با مواد مخدر؛
 - نظارت بر جوانان محل و کنترل بیرونی آنها با تأکید بر امر به معروف و نهی از منکر.
- با مطالعه منابع و تحقیقات مرتبط، اصول جلب مشارکت مردمی در مبارزه با مصرف مواد مخدر عبارتند از:
- لزوم برداشت مشترک مردم و ستاد مبارزه با مواد مخدر از مفهوم پیشگیری از اعتیاد؛
 - آموزش عمومی: ارائه برنامه‌های آموزشی در خصوص چگونگی پیشگیری از اعتیاد، زمینه مساعدی را برای امنیت مشارکتی به وجود خواهد آورد؛
 - توجه به فرهنگ بومی: مشارکت در پیشگیری از مصرف مواد مخدر می‌تواند اشکال مختلفی داشته باشد. با این وجود، توجه به ارائه راهبردهای بومی باید به‌عنوان یک اصل اساسی در تعیین انواع مشارکت‌های مردمی در این زمینه مورد توجه دست‌اندرکاران باشد.
 - تلاش‌های همزمان درون و برون سازمانی: حرکت در جهت پیشگیری از اعتیاد و استفاده از مشارکت مردمی حرکتی دو سویه از ستاد مبارزه با مواد مخدر و مردم است (وروائی و فتح‌اللهی، ۱۳۸۷).
- و از مهمترین موانع مشارکت مردمی در پیشگیری از مصرف مواد مخدر می‌توان به موارد زیر اشاره کرد:
- مشخص نبودن نقش و جایگاه مردم در سیاست‌های ستاد مبارزه با مواد مخدر و چگونگی تعامل مردم و اجتماع‌های محلی با بخش‌های رسمی و دولتی؛
 - آگاهی نداشتن مردم از چگونگی مشارکت در این زمینه؛
 - بی‌اعتمادی و نداشتن آگاهی‌های لازم در خصوص اثربخشی مشارکت آنها؛
 - تصور تأثیر نداشتن در فرآیند تصمیم‌گیری و سیاست‌گذاری؛
 - اولویت دادن منافع فردی بر منافع اجتماعی و توجه نکردن به مصلحت همگانی توسط بخشی از مردم؛
 - درک ناکافی ساکنان مناطق از امکانات و محدودیت‌ها؛

- تفاوت درک اجتماعی برنامه‌ریزان و ساکنان از مسائل منطقه؛
 - بی‌اعتمادی مردم به توانمندی‌های خود و کم‌اهمیت شمردن نقش مشارکت‌شان (آقابخشی، ۱۳۸۳)؛
 - ترس از به خطر افتادن خود و خانواده توسط مجرمان؛
 - نگرانی از محرمانه نماندن مشخصات آنها در سازمان‌های پلیس؛
 - نداشتن احساس مسئولیت در رواج فردگرایی و بی‌توجهی به دیگران؛
 - کاهش سرمایه اجتماعی محلی بین مردم؛
 - ضعف فرهنگ مشارکت‌پذیری و وجود موانع ذهنی و ساختاری؛
 - وجود نگرش ابزاری به مشارکت؛
 - بیم به مخاطره‌افتادن عدالت کیفری و امنیت جامعه؛
- بدین ترتیب می‌توان عوامل مؤثر بر مشارکت مردم در پیشگیری از مصرف مواد مخدر را در شکل زیر نمایش داد:

شکل شماره ۱. عوامل مؤثر بر مشارکت مردم در پیشگیری از مصرف مواد مخدر

نتیجه گیری

نتیجه مطالعات نشان می دهد که متأسفانه در حال حاضر مشارکت مردم در پیشگیری از مصرف مواد مخدر در جامعه پایین است؛ در حالی که اعتیاد و رواج مصرف مواد مخدر مسئله و مشکل مهمی است که باید با مشارکت مردمی و احساس مسئولیت همگانی حل شود و همه به فکر از بین بردن این معضل اجتماعی بوده و در این امر مشارکت کنند. بدون مشارکت مردمی و مسئولیت پذیری آنها این مشکل حل نمی شود. باید کنترل اجتماعی غیررسمی توسط مردم گسترش یابد تا دست اندرکاران تولید، توزیع، قاچاق و مصرف مواد مخدر در هیچ جا احساس امنیت نکنند و آنگاه با تلاش مسئولان به خصوص پلیس می توان امیدوار بود که توزیع و مصرف مواد مخدر کاهش یابد. مشارکت مردم در پیشگیری از مصرف مواد مخدر مستلزم آگاه سازی و آماده کردن زمینه ها است. این اطلاع رسانی باید به صورت مستقیم و غیرمستقیم و دائمی باشد. خطر وجود اعتیاد در جامعه، عوارض و ضایعات فردی، اجتماعی و روانی ناشی از اعتیاد، در خطر بودن جوانان سالم و سایر موارد باید به نحوی به اطلاع مردم برسد تا آنها احساس خطر کرده و در این زمینه فعالیت کنند و مسئولیت پذیری آنها بالا رود. براساس نظریه اوقات فراغت افراد برای برون رفت از جریان های یک نواخت زندگی به قلمرو فعالیت با قواعد ویژه گام می نهند و پا را فراتر نهاده و خود را از قید و بندها رها می کنند و جستجوگرانه و ماجراجویانه برای تفریح و گذران وقت به اعتیاد روی می آورند و این کار را ابتدا به عنوان نوعی سرگرمی برای خود می پندارند؛ ولی بعد از مدتی گرفتار اعتیاد شده و بدون آن نمی توانند به زندگی عادی خود ادامه دهند.

باعنایت به تحقیق شایگان (۱۳۹۳)، تمایل بیشتر مردم برای کمک به مسئولان در امر پیشگیری، تشویق جوانان، فرزندان و دوستان برای روی آوردن به تفریحات سالم است و این فعالیت در راستای استفاده بهتر از اوقات فراغت افراد میسر می باشد، می توان با ایجاد تنوع و نوآوری در تفریحات سالم این امکان را برای افراد (به خصوص جوانان) که روح جستجوگرانه و ویژه دارند، فراهم کرد تا به جای روی آوردن به مواد اعتیاد آور جهت گذران اوقات فراغت، از تفریحات و سرگرمی هایی استفاده کنند که حس کنجکاوی و ماجراجویانه آنان را ارضاء و تامین کند و به دنبال استفاده از مواد مخدر برای سرگرمی نروند.

همچنین طبق نظریه الیوت^۱ و الگوی رشد اجتماعی (پرتایتس^۲، ۱۹۹۵)، بر نقش تعلق عاطفی با همسالان به عنوان مهمترین علت مصرف مواد تأکید می‌شود. در این نظریه‌ها چنین فرض می‌شود که رفتارهای انحرافی در بیشتر مردم وجود دارد؛ ولی این رفتارها متأثر از پیوندهای قوی فرد با اجتماع، خانواده، مدرسه و مذهب کنترل می‌شوند. بر همین اساس میزان علاقه‌مندی مردم در کنترل و نظارت بر فرزندان، دوستان و آشنایان برای کمک به مسئولان امر پیشگیری مؤثر خواهد بود.

برای موفقیت هر چه بیشتر در پیشگیری باید سازوکارها و امکانات لازم برای مشارکت مردم فراهم شود. با این کار امکان پیش‌بینی، شناسایی، برآورد واقعی و زمینه برای کاهش و یا حذف ضررهای بالقوه ناشی از خطر مواد مخدر نیز فراهم می‌شود. همچنین نتایج نشان می‌دهد که مردم علاقه نسبتاً خوبی به مشارکت در امور پیشگیری از مصرف مواد مخدر دارند که این علاقه در زمینه نظارت بر فرزندان و خویشان و نزدیکان و تشویق جوانان به انجام تفریحات سالم بیشتر از سایر زمینه‌ها بود. (شایگان، ۱۳۸۹) اگرچه این نوع مشارکت وظیفه ذاتی خانواده‌هاست و شاید به‌نظر برسد راحت‌ترین و آسان‌ترین شیوه مشارکت است؛ ولی اگر درست صورت پذیرد و تأثیرگذار باشد، نقش بسیار مهمی در پیشگیری از اعتیاد خواهد داشت. اگر خانواده‌ها مراقب فرزندان و دوستان خود باشند، می‌توان امید داشت که معتاد جدیدی به جامعه اضافه نشود. سایر مقولات مشارکت مردم در امر پیشگیری متناسب با مقدرات هر جامعه متفاوت خواهد بود. تأثیر امکاناتی چون اعلام شماره تلفن‌های مشخص، اختصاص پایگاه‌های اطلاع‌رسانی، اعلام شماره‌های پیغام‌گیر و یا پیامک‌گیر، اختصاص ایمیل و اعلام صندوق پستی برای مشارکت بیشتر مردم در امر پیشگیری مورد توجه است.

برگزاری کلاس‌های آگاه‌سازی در مدارس و دانشگاه‌ها بهترین شیوه آگاه‌سازی در خصوص اعتیاد است و این کار موجب مشارکت مردم به‌خصوص جوانان در امر پیشگیری می‌شود. از آنجا که دانش‌آموزان و دانشجویان بیشتر از سایر اقشار در معرض خطر اعتیاد هستند، آگاه‌سازی آنها هم موجب پیشگیری از گرایش خودشان به اعتیاد، هم فعالیت در زمینه‌های پیشگیرانه در جامعه می‌شود. بعد از آن به تصویر کشیدن وضعیت

معتادان و ساخت فیلم‌ها یا تیزرهای تلویزیونی در این زمینه و دعوت از مردم برای مشارکت در این امر اجتماعی می‌تواند تأثیر زیادی بر جلب مشارکت مردم داشته باشد. و در نهایت مهم‌ترین عامل تشویق مردم، اهمیت دادن و واکنش سریع و به موقع مسئولان به گزارش‌های مردمی است. مردم می‌خواهند که مسئولان به مشارکت آنها بها داده و اقدامات لازم را انجام دهند. این ویژگی مردم مسئولیت دست‌اندرکاران را بیشتر می‌کند و نشان می‌دهد که آنها باید سرعت عمل بیشتری داشته باشند و به گزارش‌های مردمی ترتیب اثر بدهند، اگر این اتفاق بیفتد مردم همکاری و مشارکت کرده و به مسئولان اعتماد می‌کنند؛ ولی اگر مردم ببینند که به گزارشات مکرری که از رفت و آمدهای مشکوک در محل یا خرید و فروش مواد در مکانی خاص داده می‌شود، توجهی نمی‌شود، نسبت به مسئولان بی‌اعتماد و بدبین می‌شوند؛

در پایان نیز باید به این نکته اشاره کرد که مشارکت نکردن مردم در زمینه پیشگیری از مصرف مواد مخدر در جامعه به عوامل زیادی بستگی دارد که بی‌علاقه‌گی به مشارکت، نقش اطلاع‌رسانی در این زمینه، فقدان امکانات لازم برای مشارکت و تشویق نکردن مردم به این کار از جمله این عوامل هستند. بخشی از مشارکت نکردن مردم ناشی از بی‌اطلاعی آنها است. همه مردم از ابعاد مختلف مشکلاتی که اعتیاد برای جامعه و جوانان و خانواده‌ها ایجاد می‌کند اطلاع ندارند یا در طول زندگی روزمره این امر را فراموش می‌کنند؛ بنابراین باید دائم این تذکر داده شود تا به هوش باشند.

بنابراین پیشنهاد می‌شود مهارت‌های اجتماعی با رعایت سن مخاطبان، به صورت واضح، با زبانی ساده، صریح همراه با خلاقیت و نوآوری آموزش داده شود و به مردم برای چگونگی همکاری در پیشگیری از مصرف مواد مخدر متناسب با فرهنگ بومی و محلی، توسط رسانه‌های ارتباط جمعی اطلاع‌رسانی شود.

همچنین از نتایج پژوهش‌های کاربردی در تولید فیلم برای تشویق مشارکت مردم در پیشگیری اجتماعی از مواد مخدر استفاده شود. ساخت و پخش مستمر فیلم، کلیپ و تیزرهای تبلیغاتی در جهت اطلاع‌رسانی و آگاه‌سازی مردم از خطرات مواد مخدر و تشویق آنان به مشارکت در پیشگیری تأثیر زیادی دارد.

درج متون مناسب و مفید آموزشی در این زمینه در کتب درسی مقاطع مختلف در مدارس و دانشگاه‌ها، ارتقاء سطح آگاهی و آموزش والدین، دانش آموزان و دانشجویان برای نحوه ارتباط صحیح با فرزندان و شناخت علل و عوامل مؤثر در بروز اعتیاد فرزندان، برگزاری نمایشگاه و مسابقات و جشنواره‌های هنری مختلف به مناسبت‌های مختلف در مدارس و دانشگاه‌ها، تقویت کانون‌ها و تشکل‌های دانش آموزی و دانشجویی برای انجام برنامه‌های مؤثر پیشگیری از آسیب‌های اجتماعی و مواد مخدر و تلاش برای ایجاد جنبش فراگیر اجتماعی پیشگیری از مصرف مواد مخدر، توجه به برنامه‌های آموزشی با رویکرد آموزش مهارت زندگی و استفاده مناسب از زمان و غنی‌سازی اوقات فراغت، توجه به برنامه‌های اطلاع‌رسانی و آگاه‌سازی با هدف ارتقاء سطح آگاهی عمومی و استفاده از نتایج این مقاله برای رفع موانع مشارکت مردم از دیگر پیشنهادهاى تحقیق حاضر است.

منابع

- آقابخشى، على و مینو افشارى‌راد. (۱۳۸۳). *فرهنگ علوم سیاسى*. تهران: چاپار.
- بیرو، آلن. (۱۳۶۶). *فرهنگ علوم اجتماعى*. ترجمه باقر ساروخانى. تهران: کیهان.
- بیات، بهرام و شرافتی‌پور، جعفر. (۱۳۸۷). *پیشگیری از جرم با تکیه بر رویکرد جامعه‌محور*، تهران: معاونت اجتماعى نیروی انتظامی.
- تقی‌لو، فرامرز. (۱۳۸۵). بررسی رابطه سرمایه اجتماعى با امنیت اجتماعى، *فصلنامه مطالعات راهبردى*، تهران: پژوهشکده مطالعات راهبردى. ش ۳۲، ۲۵۴-۲۳۹.
- جورابلو، مسعود. (۱۳۸۴). *مقدمه‌ای بر نسبت جوان و امنیت*. تهران: سیاس.
- شایگان، فریبا. (۱۳۹۳). روش‌های جلب مشارکت خانواده‌ها در پیشگیری از مصرف مواد اعتیادآور. *فصلنامه پژوهش‌های انتظامی - اجتماعى زنان و خانواده*، ۱ (۲)، ۲۴-۴۱.
- شایگان، فریبا. (۱۳۸۹). مشارکت زنان در پیشگیری از مصرف مواد مخدر، *فصلنامه علمى - پژوهشى دانش انتظامى*، ۴۸ (۸۹)، ۱۳۶-۱۱۱.
- صادقی‌فسایى، سهیلا، کریمی، شیوا. (۱۳۸۸) *جرم‌شناسى خود و دیگری (دیدگاه‌های نظری کاهش جرم با تأکید بر نقش خانواده)*. مجموعه مقاله‌های پیشگیری از جرم با رویکرد جامعه‌شناختی، همایش ملی پیشگیری از جرم، مرکز تحقیقات کاربردی پلیس پیشگیری ناجا.
- صرامی، حمید. (۱۳۸۹). *میزگرد علمى «پلیس زن، زنان و کودکان و پیشگیری از جرائم مواد مخدر و روان‌گردان»*، تهران: دانشگاه علوم انتظامی.

- رحیمی موقر، آفرین و همکاران. (۱۳۸۶). *عوامل زمینه‌ساز و مستعدکننده اعتیاد*، برگرفته از سایت شفا.
- رخشانی، میثم. (۱۳۹۲). *اعتیاد و سوء مصرف مواد، نشریه افق طلایی سلامت*.
- غفاری غلامرضا، (۱۳۸۸). *سرمایه اجتماعی و پیشگیری از جرم*، مجموعه مقاله‌های پیشگیری از جرم با رویکرد جامعه‌شناختی، همایش ملی پیشگیری از جرم، مرکز تحقیقات کاربردی پلیس پیشگیری ناجا.
- فرجی‌ها، محمد. (۱۳۸۵). *بازتاب رسانه‌ای جرم، فصلنامه علمی - پژوهشی رفاه اجتماعی*، ش ۲۲.
- قربان‌حسینی، علی اصغر. (۱۳۶۸). *پژوهشی نو در مواد مخدر و اعتیاد*. تهران: امیرکبیر.
- محمدنسل، غلامرضا. (۱۳۸۷). *پلیس و سیاست پیشگیری از جرم*، پلیس پیشگیری ناجا.
- معظمی، شهلا. (۱۳۸۲). *پیشگیری از تکرار جرم*، تهران: معاونت اجتماعی نیروی انتظامی.
- معین، محمد. (۱۳۸۱). *فرهنگ فارسی*. تهران: دبیر.
- نجفی ابرندآبادی، علی حسین. (۱۳۸۵). *مباحثی در علوم جنایی*.
- نجفی ابرندآبادی، علی حسین. (۱۳۸۲). *پیشگیری از بزهکاری و پلیس محلی*. مجموعه مقالات، تهران: مرکز مطبوعات و نشریات.
- وروایی، اکبر و فتح‌اللهی، سیامک. (۱۳۸۷). *رویکرد جامعه‌محور به پیشگیری انتظامی از جرم*، مجموعه مقالات همایش ملی پیشگیری از جرم، تهران: پلیس پیشگیری ناجا.
- Palmary, Ingrid. (2001). *Socad mmmnneeveeniion nnSouhhccccccsss Maoor ttt sss, Centre for*, Obtained from: www.csvr.org.zathe The Study of Violence and Reconciliation
- Pertaits, J & C. Flay, & K. Brain & T. Miller. (1995) *Reviewing Theories Of Adolescent Substance Abuse*, Psychological Bulletin, Vol: 117. No. 1.
- West, Robert. (2013). *Theory of Addiction*. Addiction Press.